

ADRIAN MUREȘAN

**Vârstele subversiunii.
N. Steinhardt
și deconstrucția
utopiilor**

Ediția a doua, revăzută și adăugită

CASA CĂRȚII DE ȘTIINȚĂ
CLUJ-NAPOCA, 2026

Cuprins

Argument	11
----------	----

I. Un supra-personaj: subversiunea

Jurnalul fericirii și strategiile subversiunii. Aluvionări memorialistice în eseistica lui N. Steinhardt: 1973-1989	33
--	-----------

Lifturi care coboară la subsol. <i>Între viață și cărți</i> (1976)	37
--	----

Subversiunea ca metadiscurs: ghid practic. <i>Incertitudini literare</i> (1980)	45
---	----

Fenomenologia denunțului. Mistificțiuni teologice, inflexiuni juridice. <i>Critică la persoana întâi</i> (1983)	58
---	----

Teatralitate și vestimentații argotice, instrumente ale sfidării. <i>Escale în timp și spațiu...</i> (1987)	86
---	----

„Nu te prinde lor tovarăș...”. <i>Prin alții spre sine</i> (1988)	108
---	-----

Premise pentru o gramatică a subversiunii culturale	122
--	------------

O dispută mai veche	122
---------------------	-----

O recuzită subversivă și existențialistă	133
--	-----

<i>Coincidentia oppositorum</i> și modelul artistului angajat	147
---	-----

II. Arta îndepărtării. Criticul cultural

Căi de acces	157
---------------------	------------

Cauze ale defecțiunilor de spirit critic. Culturalism interbelic și traumă postbelică	177
--	------------

Umbrele conceptuale și paradigme congenere. De la vârsta antiutopiei satirice la stadiul existențialist

197

Considerații de estetică și de teorie literară vehiculate în discursul cultural al lui N. Steinhardt

219

a. Chestiunea *literarității*

221

b. Chestiunea *intenției*

225

c. Chestiunea *reprezentării*

230

Cum citește Steinhardt? O morfologie a lecturilor: compensative, răstălmăcitoare și în răspăr. A avea dreptate fără a avea dreptate

236

A fi sau a nu fi critic literar: avocați și procurori. Controverse în teoria eseului. O critică pentru uzul delfinilor

254

„Timpul smochinelor”. Insule de criticism. Reabilitări subversive: marginalul și banalul

273

Recuzita subversivă a *happeningului*. Teoria și practica *secundarului*. Priviri laterale: intropatie și dialogism

287

III. Appetitul pentru contradicție.

Europeanistul și comentatorul de literatură străină

În marginea unor glisări ideologice. O critică a tezei „puseului de vanitate”

311

Descinderi interbelice. Cele două Europe

322

Locul ideal pentru o apologie a Europei: camera de triere a deținuților de la Jilava

327

Inamici interbelici. Utopiile și *Anii de plictiseală*. Scenarii protoexistențialiste

333

Critica și apologia Occidentului. O deconstrucție a *șantajismului* și a *angelismului*

340

Un model livresc: „merry old Europe”. Iertare și neuitare. Reverii și anamneze

347

Un îndemn cosmopolit: „Să nu dormi deloc!”. Geografii spontane: străduțele, stradelele și ulicioarele

354

Teme franceze, realități românești. Plăcerea de a spune *nu*. Existențialismul francez ca model subversiv

362

Comparatism spontan. Proust și condiția epică. „Nicu”, „Nemo”, „Nego” și „Tomiță” sau un interludiu al Prieteniei	373
„Semnul cu ochiul pe care ni-l fac clasicii”. Un specialist în <i>rebranding</i> literar	386
De la Balzac la Céline. Greața ca sentiment creștin. Sacrificarea criticismului. O lectură chestertoniană a lui Flaubert	394
Elogiul creștin al <i>gentlemanului</i>. Limitele unei morale laice. Cei doi Dickens	402
Glose despre tragicul shakespearian. Ionesco, invitat la o petrecere de fiii satului	409
Barometrul Voltaire. Refuzul eclectismului. Inflamări anti-pozitiviste. Un apărător al conceptului de falsificabilitate	416
Politici estetice ale <i>bunului-simț</i>. Elegie pentru <i>retro</i>. O lectură distopică a Noului Roman Francez. Revenirile parodistului	422
Metafizica religioasă. Vecinătăți paradoxale: Simone Weil (studiu de caz)	438
a. Despre rinocerizare, în Est și în Vest	439
b. Cupluri în tensiune: criticism/empatie, distopie/utopie	442
c. Mântuirea smochinului	448
d. Deconstrucția utopiilor, un proiect existențial	452
e. „Impostori ai binelui”	458
f. Limitele unei gândiri instituționalizate a religiei	461
Concluzii	469
Post-scriptum	483
a. Steinhardt despre epoca IA	483
b. Logodna (neojunimistă) a contrariilor. Un proeuropean	486
c. În căutarea echilibrului. Europeanismul ca ecumenism	489
d. Occident <i>versus</i> Orient	492
e. Legături primejdioase: Doina Cornea	496
f. Contaminări stilistice. Critică și jurnalism cultural	502
g. Simplitatea, un deziderat estetic. Resurrecția textelor de graniță	506
h. Vârstele antiutopiei românești. Funcții ale livrescului	509

**Referințe critice în mediul cultural și academic,
la prima ediție (2020)**

515

Bibliografie selectivă

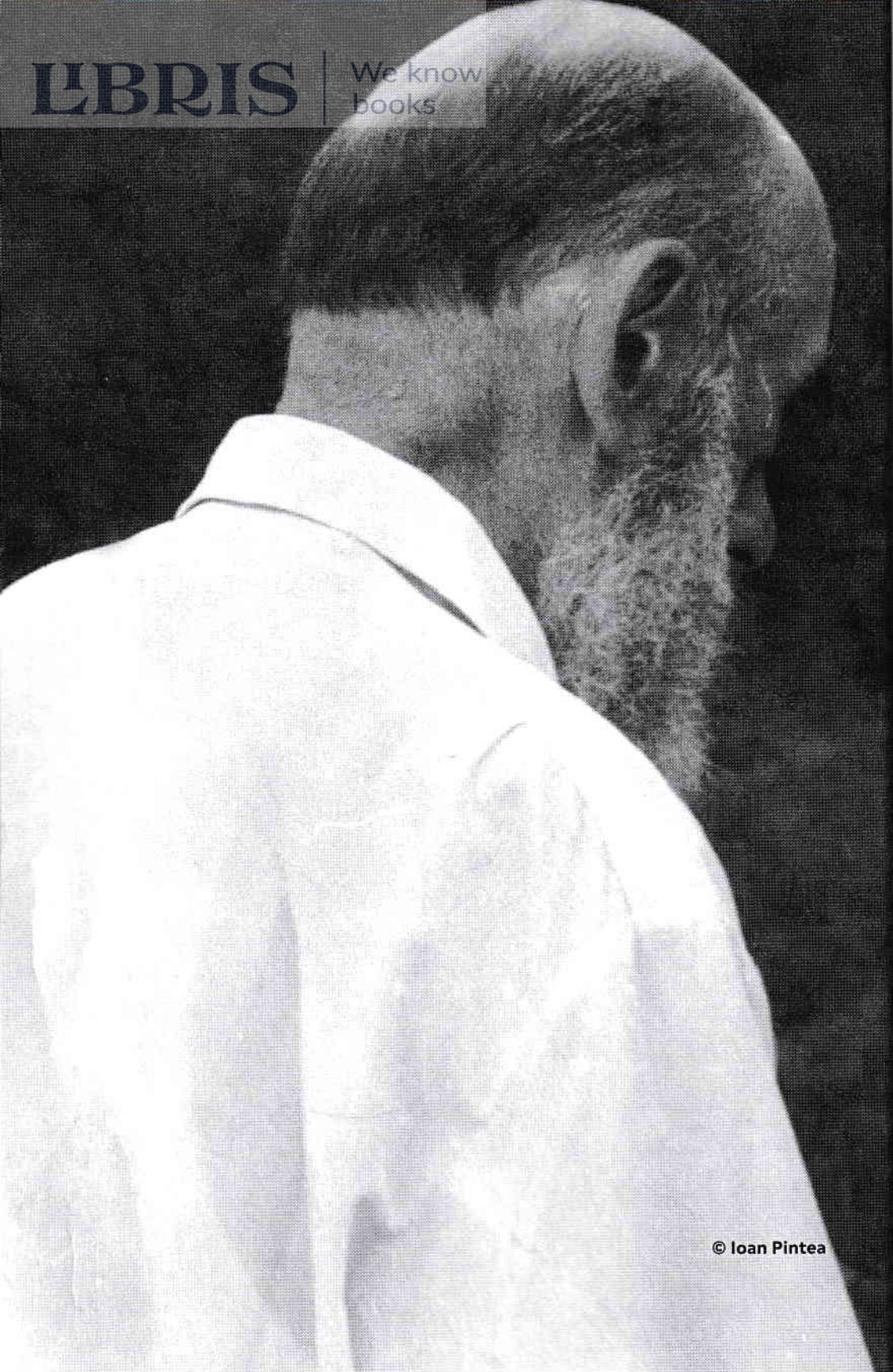
533

Indice selectiv de nume

557

LBRIS

We know
books

© Ioan Pinte

I. Un su
sub

I. Un supra-personaj: subversiunea

Jurnalul fericirii și strategiile subversiunii. Aluvionări memorialistice în eseistica lui N. Steinhardt: 1973-1989

Pentru cei încă nefamiliarizați cu figura sau cu scrierile lui N. Steinhardt (1912-1989), scriitor evreu-român de formație interbelică, să notăm câteva date de contextualizare, ținând mai degrabă de caseta tehnică a discuției: debutează în 1934 cu un volum în care își parodiază colegii de generație (Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugène Ionesco etc.), colegi de care, mai ales odată cu instalarea comunismului în România, se va reapropia treptat, până la solidaritate și fraternizare. Este arestat în 1960, pentru „uneltire contra ordinii sociale”, între motivele principale ale anchetării și condamnării numărându-se și faptul că a citit cărți interzise de către regim, precum cele scrise de foștii săi colegi plecați în exil, ori faptul că refuză să depună mărturie împotriva prietenilor săi, aflați deja în arest sau încarcerați. În timpul detenției politice se convertește la creștinism. După grațierea generală a deținuților politici (1964) duce o viață de privațiuni, din cauza „dosarului” său și întrucât refuză ofertele de „colaborare” din partea regimului, continuând să-și îngrijească tatăl bolnav, într-o garsonieră minusculă din București, după ce averea familiei fusese confiscată de către autoritățile comuniste. După moartea acestuia, se călugărește la Rohia (1980), o mănăstire din nordul țării. Revine în viața literară, publică eseistică și critică literară foiletonistică, adesea cu caracter subversiv la adresa regimului. Va fi constant supravegheat și hărțuit de Securitate, până la sfârșitul vieții. În zorii anilor '70 va definitiva manuscrisul *Jurnalului fericirii*, capodoperă a literaturii existențialist-creștine, dar și operă de disidență politică, care îi va fi confiscat de Securitate în urma delațiunii unui prieten apropiat (scriitorul Ion Caraion) și care va fi publicat în România abia postum, după

1990, în tiraje impresionante, ulterior fiind tradus și în principalele limbi de circulație internațională.

Faptul că Steinhardt „a deversat” părți din celebrul său jurnal în eseistica anilor '70-'80 nu mai constituie de mult timp o surpriză¹. Aceste contaminări memorialistice ale materialului eseistic au constituit, în cazul său, una dintre principalele strategii ale *subversiunii culturale* și, deopotrivă, una dintre formele de a induce în eroare cenzura. Este nevoie, prin urmare, să reamintim și alte câteva date de istorie literară, necesare investigației: *Jurnalul fericirii* este conceput între 1969 și, probabil, finalul anului 1971. Confiscat în decembrie 1972, textul este rescris din memorie și astfel va lua naștere o a doua versiune a jurnalului. În urma unui memoriu, prima versiune îi este restituită, însă, în 1975, autorului, care intenționează acum o unificare a celor două versiuni. Până în 1984, când îi este reconfiscată versiunea originală a textului, Steinhardt reușește să pună la adăpost copile textelor sau chiar să le trimită la Paris, lui Virgil Ierunca și Monicăi Lovinescu.

Nu doar datorită caracterului memorialistic, prin urmare non-ficțional, și îndeajuns de incomod la nivel confesiv (un jurnal de detenție politică), lipsit de rețineri în privința curajului „mărturisitor”, era cu totul exclusă posibilitatea ca *Jurnalul fericirii* să vadă lumina tiparului înainte de 1990 (spre deosebire de alte întreprinderi literare din această perioadă, cu un ridicat potențial subversiv, precum *Zabei Orbul*, *Cel mai iubit dintre pământeni* sau chiar *Luntrea lui Caron*), ci și datorită vehemenței și, nu mai puțin, percutantelor convingeri anticomuniste și antitotalitare în care se fortifică discursul lui Steinhardt după ieșirea din detenție. Paradoxal (deși adverbul riscă a se demonetiza în cazul lui Steinhardt, devenind deja un loc comun în steinhardtologie), această fortificare în anticomunism se realizează în paralel cu asimilarea unui nou proiect existențial, și anume acela al iubirii cristice, care îl va conduce pe rebelul conservator de altădată la *toleranță, relativism, ecumenism*. Această triadă manifestată invariabil în discursul postbelic al lui Steinhardt, suportă, însă, nuanțe dintre cele mai diverse într-un singur context major. Și anume atunci când în discuție intervine aspectul totalitar, politic, dictatorial, cu tot ceea ce presupune acesta sub aspect ideologic.

¹ Fără a construi o analiză pe această temă, George Ardeleanu remarcă, în *N. Steinhardt și paradoxurile libertății*: „Cum publicarea *Jurnalului fericirii*, mai ales în urma numeroaselor avataruri ale confiscării de către Securitate, era imposibilă înainte de 1989, Steinhardt a «deversat» fragmente din acesta în volumele care au reușit să vadă lumina tiparului. Ceea ce ne poate oferi un prilej de meditație despre modul cum funcționa cenzura (mai vigilentă față de subversiunile *totalității* decât față de cele ale *fragmentarității* textuale) și despre modul în care putea fi ea uneori păcălită” (ed. cit., p. 151).

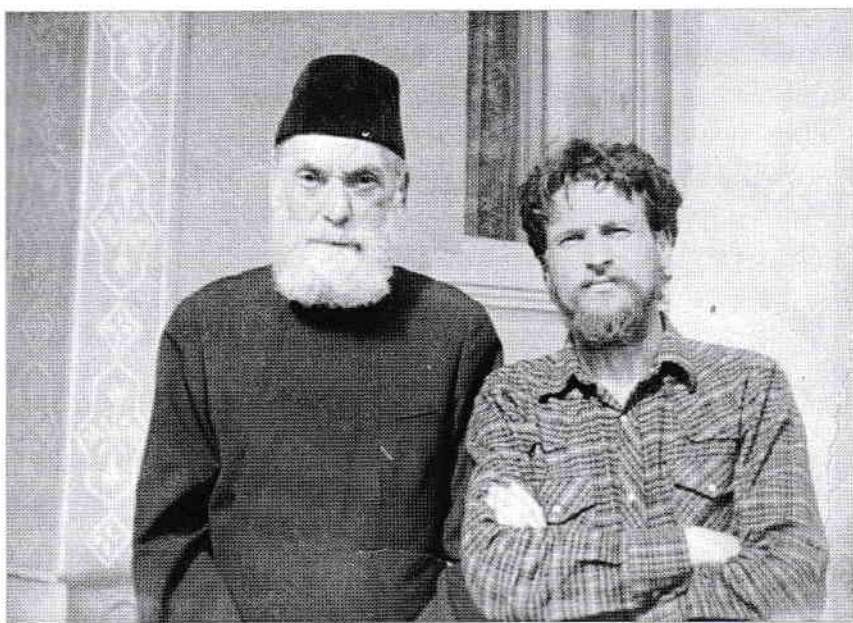
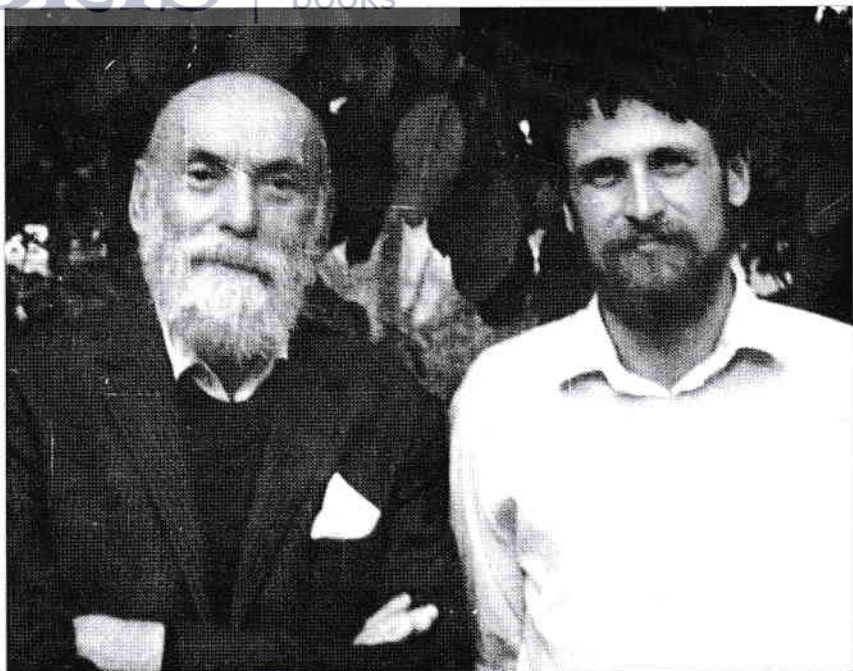
În aceste situații, în maniera paradoxală bine-cunoscută, criticul sau eseistul cunoscut îndeobște pentru lipsa de sistem și de verdict critic, pierdut uneori în asociații pe cât de erudite, pe atât de forțate, precum și în familiarități descurajante pentru integritatea (și integralitatea) actului critic, pare că își regăsește busola și cadența discursului. Sistemul critic, re-ordonator al ideilor culturale și re-distribuitor al mizelor, devine acum unul întru totul insolit, însă nu mai puțin funcțional. Este vorba despre *subversiune*, cu simptomele ei culturale specifice, între care și răstălmăcirea sau lectura în răspăr.

Prefigurată de anii imediat următori Celui de-Al Doilea Război Mondial și continuată după părăsirea spațiului concentraționar, în urma grațierii deținuților politici, cariera de oponent al regimului stă, pentru Nicu-Aureliu Steinhardt, sub semnul refuzului intransigent, în formă continuată, al ofertelor de colaborare venite dinspre Securitate. Această primă perioadă, de altfel extrem de dificilă și marcată de numeroase privațiuni, va fi citită retrospectiv, sub aspect editorial, drept un „deceniu al traducerilor”². De la deranjul cauzat de conceperea și de circulația *Jurnalului fericirii* și a altor texte ale sale, până la relațiile cu emigrația românească sau cu „Europa Liberă”, Steinhardt învață, adesea pe propria piele, să se apere singur împotriva a ceea ce el însuși numește „univers concentraționar, proces kaffkian, joc de tip domino, labirint sau cameră de anchetă”³ și face cunoscute, ulterior, direct sau indirect, o sumă de elemente relevante în ordinea unei gramatici a subversiunii culturale. „Cota” subversivă îi crește simțitor, apariția în revista *Familia*, în 1987, a eseului „Taina libertății” provoacă un veritabil scandal. Criticile la adresa regimului se întetesc, pe fundalul mai larg al unui număr crescând de voci contestatare din sfera culturală. Steinhardt este contactat de către un important grup de scriitori, pentru a semna o scrisoare de protest împotriva regimului, iar apoi de către cercetătoarea americană Katherine Verdery⁴, și este gata să se solidarizeze cu Doina Cornea. Mai tinerii săi prieteni,

² Sintagma îi aparține lui Virgil Bulat (v. „Repere bio-bibliografice”, în *Jurnalul fericirii*, ediția Dacia, Cluj-Napoca, 1997, îngrijită de Virgil Ciomoș, p. 420). Se pare că primele traduceri de după ieșirea din închisoare datează din 1967-1968: două volume de Léon Bloy (v. N. Steinhardt, *Dumnezeu în care spui că nu crezi...: Scrisori către Virgil Ierunca [1967-1983]*, ediție îngrijită și note de Monica Manu, Humanitas, București, 2000, p. 20), traduceri care, nereușind să vadă lumina tiparului, probabil din cauza interdicției de semnătură a autorului, și până astăzi dispărute, inaugurează o listă deloc neglijabilă a unor astfel de întreprinderi risipite ale traducătorului, dar a căror existență ne este semnalată prin numeroase documente, acte de corespondență, mărturisiri, interviuri, note informative etc.

³ *Jurnalul fericirii*, ed. cit., p. 48.

⁴ v. George Ardeleanu, *op. cit.*, pp. 273-277.

N. Steinhardt cu Ioan Pîntea
(© Ioan Pîntea)

Virgil Ciomoș⁵ și, în special, Virgil Bulat⁶, îl sfătuiesc să fie mai reținut, dată fiind starea sa precară de sănătate. Inima scriitorului cedează în martie 1989, iar la înmormântarea sa mănăstirea Rohia este efectiv asaltată și împânzită de securiști. Erau decizi să descurajeze din fașă cultivarea memoriei celui devenit, între timp, „părintele Nicolae” și să vâneze orice manuscris rămas, conform informatorilor racolați din interiorul mănăstirii. Din fericire, poetul Ioan Pinteă salvează la timp un geamantan întreg cu manuscrise, adunate pe fugă și la grămadă, și pleacă la Bistrița cu ele, cu mașina unui cleric complice.

Privind astfel lucrurile, era evidentă imposibilitatea apariției *Jurnalului fericirii* înainte de căderea comunismului. Trebuie luat în calcul și faptul că, pe lângă profilul subversiv al eseisticii lui Steinhardt, *Jurnalul fericirii* îl întrunește și pe acela al unei *opozii* concrete, deși mediată și pretextată estetic și literar, înțeleasă ca un suport activ pentru rezistența politică. Adică o narațiune literară cu valoare de document, de „testament politic”⁷.

Lifturi care coboară la subsol.

Între viață și cărți (1976)

Steinhardt se dovedește a fi, după cum vom vedea, nu doar un maestru al contaminărilor, ci și unul al rescrierilor. Deși se pare că a fost depus la editură în

⁵ „Singura lui problemă era aceea de a cântări cât anume din ceea ce primise prin botez trebuia convertit într-o atitudine civică de protest față de imoralitatea, de șmechereala și de lășitatea ce abundau în jurul nostru. Colindam împreună pădurile Clujului, încercând să întocmim liste de potențiali protestatari. Nu ajungeam niciodată la mai mult de câteva persoane fiabile, cu care, spunea el, nu puteam face mare lucru. Era nevoie de sute, de mii. Puteam, eventual, să ne salvăm sufletele, dar nu puteam să schimbăm cu adevărat situația politică. Era foarte preocupat și trist pentru asta. A încercat de câteva ori să ajungă la Doamna Doina Cornea. (...) Pretextă că ar fi fost părintele ei confesor. A reușit, însă, să-l întâlnească pe fiul ei, transmitându-i în felul acesta încurajările și solidaritatea lui, măcar de la distanță” (Virgil Ciomoș, în Călin Emilian Cira, *Convorbiri despre N. Steinhardt*, vol. I, ed. cit., pp. 108-109).

⁶ v. Virgil Bulat, „Addenda”, în N. Steinhardt, *Monologul polifonic*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, referințe critice și indici de Ștefan Iloaie, repere biobibliografice de Virgil Bulat, Polirom, Iași, 2012, pp. 432-433.

⁷ „Testamentul politic al lui N. Steinhardt a fost încredințat mai multor prieteni apropiați. Ar fi, însă, prea riscant să afirmăm că gestul său urmărea pregătirea unei acțiuni colective de protest, deși toate argumentele conduc spre această concluzie” (Virgil Ciomoș în „Notă asupra ediției” la *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Dacia, 1997, p. 5).

1972⁸, volumul *Între viață și cărți* va vedea lumina tiparului abia în 1976, suferind, pe deasupra, de multiple intervenții și eliminări operate de către cenzură. Acest re-debut al lui Steinhardt a constituit o surpriză pentru cei mai mulți cititori, nu însă și pentru cei care îi cunoșteau textele încă din perioada *Revistei Fundațiilor Regale*. Formele de revizuire operate asupra textelor sale de tinerețe, care urmau să susțină mixtura de nou și vechi a volumului din 1976, remarcate și de către editorul George Ardeleanu, sunt următoarele: rezumarea, reformularea, conservarea și evidențierea unor pasaje prin eliminarea altora, extensiunile. Acestora li se adaugă semnificativa inserție sau accentuare a autobiograficului și a componentei subversive⁹.

Scriind despre *L'Homme révolté*¹⁰, Steinhardt abordează tema relației camușiene dintre crimă și risc, distingând, pe urmele scriitorului francez, între mai multe tipuri de crimă. Distincția (totuși riscantă, atâta timp cât crima rămâne crimă) se face, crede Steinhardt, între uciderea care antrenează punerea în joc a libertății, alimentată de sacrificiul în numele ideilor profesate (fie și pentru o cauză nedreaptă), și crima poruncită din birou, „la rece și fără pericol”, decretată

⁸ Conform unei scrisori trimise lui Virgil Ierunca (v. *Dumnezeu în care spui că nu crezi*, ed. cit., p. 204). Dacă e să acordăm credit, însă, unei note semnate de informatorul „I. Alexandrescu”, volumul ar fi fost predat editurii abia în octombrie 1973 (ACNSAS, Fond informativ, Dosar nr. 207, vol. 5, ff. 94-95). Ulterior, autorul va putea reveni asupra sumarului, incluzând și texte mai noi, concepute sau revăzute în această perioadă de așteptare, cum este și cazul eseului „Revenire la Proust”, unde se face referire la patru volume de critică literară apărute „în cursul anului 1974” (*Între viață și cărți*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, referințe critice și indici de George Ardeleanu, repere biobibliografice de Virgil Bulat, Polirom, Iași, 2010, pp. 328-335).

⁹ Acest proces de rescriere și revizuire a textelor a avut și parte de critici. Alexandru George, de pildă, deplânge „greșeala de a fragmenta aceste studii la reeditarea lor ulterioară, transformându-le în piesele unui mozaic, după o concepție pe care autorul lor o adoptase (poate de nevoie, deoarece restul cărții era format din articolașe de două-trei pagini). I-am reproșat atunci când l-am cunoscut în anii '70 și, oricare va fi fost justificarea, rămân la opinia că e vorba de o gravă eroare de regie editorială și că, în genere, un text critic trebuie reprodus fără schimbări și nu subordonat altei concepții decât aceleia care i-a străjuit elaborarea” („Alături, pe același raft”, art. cit.).

¹⁰ Însăși abordarea într-un eseu a unei astfel de cărți putea fi socotită provocatoare: pe urmele unor Waldemar Gurian (*L'Avenir de bolchevisme*, 1935) sau Élie Halévy (*L'Ère des tyrannies*, 1936), Camus, la fel precum Czesław Miłosz sau Hannah Arendt, subliniază puternicul grad de conaturalitate dintre nazism și stalinism (dreptul și datoria de a ucide) și demască dimensiunea religioasă a „promisiunii” comuniste, precum și rolul mesianic acordat proletariatului. În 1937, tânărul Steinhardt scrisese despre consubstanțialitatea fascism – comunism într-un studiu publicat la Paris, în colaborare cu amicul său, Emanuel Neuman (v. *Iluzii și realități evreiești*, în vol. *Eseuri despre iudaism*, traducere, cronologie și indice de Viorica Nișcov, prefață de Toader Paleologu, Humanitas, București, 2006, pp. 173-174).

de Camus drept „stadiul cel mai de jos al corupției spirituale”¹¹. Ex-juristul se dovedește aici un spirit analitic și un împătimit al nuanțelor, un cercetător atent al talerelor, al unghiurilor și al gradelor, oricând dispus, la fel ca în alte dăți, a distinge între machiavelisme relative și machiavelisme absolute. La nivel tehnic, el operează în acest caz o extensiune, de fapt, a unui pasaj¹² din *Jurnalul fericirii*: contaminarea este urmată de o aprofundare a temei camusiene. Sub aspect subversiv, primele aluviuni memorialistice din eseistica steinhardtiană a anilor '70 încep, totuși, timid; legătura, transparentă în pasajul cuprins în jurnal, dintre crimele comandate din birouri și autorii acestora („toate aparatele tiraniilor calcate pe model mafiot”¹³) rămâne, în eseul apărut în 1976, într-o discretă umbră. Steinhardt lucrează, încă, prin învăluire, dar evenimentele politice ulterioare îi vor reconfirma intuițiile și temerile, avându-i în prim-plan pe chiar doi dintre cei mai buni prieteni ai săi din exil. Peste doar un an, în 1977, Monica Lovinescu și, mai apoi, Virgil Ierunca, în 1983, devin ținta unor tentative de asasinat politic în genul celor descrise de Camus.

Interludiile memorialistice lipsite de probleme ideologice și, prin urmare, de o componentă subversivă sunt în mod firesc inserate cu mult mai multă ușurință, uneori trecând aproape neobservate în economia textelor eseistice. Astfel se explică de ce, în multe dintre articolele lui Steinhardt, o parte a materialului

¹¹ *Între viață și cărți*, ed. cit., p. 92. Practica unor asemenea distincții riscante, deși explicabile la un jurist, precum și alte contaminări de tip „trăirist” privind justificabilitatea unor acte violente ori – împrumutând termenul lui Eliade – „huliganice”, îi vor atrage atenția lui Ion Negoieșcu. Acesta se înșală, în opinia noastră, atunci când decretează existența unui „cult” pentru Nae Ionescu sau pentru Constantin Noica în textele lui Steinhardt, dar are întrucâtva dreptate să sublinieze persistența unei tendințe de a justifica, uneori, anumite forme ale violenței, care poate proveni din caracterul *politic* și *traumatic* al detenției suferite alături de legionari. Există la Steinhardt un puseu, un impuls vizibil în urma experiențelor sale, de a privilegia ori exalta superioritatea *actului* în fața indeterminării. Pentru Negoieșcu, în cazul lui Steinhardt „citarea pozitivă a lui Goebbels («Mai bine să te înșeli decât să nu faci nimic») consună cu propria-i formulare îndreptățind fanatismul: «erou este și cel care își dă viața pentru o cauză nedreaptă», spre a completa imaginea și mai dramatică a acestei conștiințe atât de frământate chiar și sub zodia «fericirii» (Ion Negoieșcu, *Scriitori contemporani*, ediție îngrijită de Dan Damaschin, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 418). Nu există, totuși, motive întemeiate pentru ca fermentul existențialist care alimentează textele lui Steinhardt de după ieșirea din detenția politică să fie interpretat ca un puseu legionaroid. Existențialismul steinhardtian este un *post-existențialism*, anti-fanatic, anti-elitist, subversiv în raport cu discursul totalizator, orientat ecumenic și integrator înspre valorile toleranței.

¹² *Jurnalul fericirii*, ed. cit., pp. 457, 638.

¹³ *Ibidem*, p. 457.